

דף שבו עי

פרשת בחקתי, תשס"ג
מספר 497

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

אדמה ואדם בארץ ישראל

פרשיות בהר-בחקתי מחוברות בדרך כלל, ושתיהן יחד חותמות את ספר הקדושה. קדושה נתפסת בדרך כלל כנובעת מיחסם של בני האדם למקום, לזמן, או לאדם מסוים. בפרשיות אלה הקדושה היא אובייקטיבית; המקום קדוש מצד עצמו ולכן חל חיוב על האדם להתייחס אליו בקדושה. הדבר בא לידי ביטוי בולט בנושא השמיטה: נאמר "ושבתה הארץ", שהאדמה עצמה תשבות¹; הארץ היא האובייקט בו מתקיימת המצווה (בחינת חפצא) והאדם הוא הסובייקט (בחינת גברא), הנושא המקיים את המצווה. פרשת בהר עוסקת במצוות השמיטה, ופרשת בחקתי בשכרה. אולם יש דרגה נוספת, שהאדמה הופכת להיות למעין סובייקט, כביכול גברא בכבודה ובעצמה. כאילו היא מצווה ועומדת. היא כביכול יצור חי ופעיל, ומגיבה על מצוות ועבירות הנעשות בה.

שבת הארץ

"ושבתה הארץ שבת לה". שבת שבתון יהיה לארץ. . . שנת שבתון יהיה לארץ. והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולתושבך הגרים עמך" (כ"ה, ב-ו). התורה מטילה את מצוות השביתה על הארץ. מה משמעותה של שביתה זו? הרי אין לצפות מהאדמה הפסקת פעילות מוחלטת. גם בשנת השמיטה אי אפשר למנוע מהעצים לצמוח, מהפרחים לפרוח ומהעשבים לגדול. ופסוק מפורש מכריז ואומר "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה" (כ"ה, ו). ואם אין צמיחה, אכילה מניין? על כורחך אתה אומר ששביתה הארץ מתבטאת בהפקעתה של הקרקע מהבעלות האנושית עליה למשך שנה והחזרתה לריבון העל שלה. זו משמעות השביתה, והיא המבטאת את קדושתה של הארץ. רעיון זה נאמר במפורש ביובל: "כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי" (כ"ה, כג), והרי השמיטה והיובל קשורים זה בזה וטעם אחד לשניהם.²

ואכן יש אומרים שגם אם האדם אינו מפקיר את פרותיו בשנת השמיטה הם מופקרים ועומדים **מאליהם**.³ האדמה אינה מכירה בבעלים האנושיים עליה: היא מפקיעה עצמה מהם, ברצונם ושלא ברצונם. אולם גם לסוברים שהאדם הוא המפקיר את פרותיו,⁴ עילת ההפקרה היא חובתו לאדמת הקודש של ארץ ישראל. בשנה זו ראויה האדמה להיות מופקעת מבעליה, אלא שהאדם חייב לעשות זאת מרצונו.

העונש על ביטול מצוות השמיטה הוא מעין פרעון חוב לארץ. האדמה נוטלת את המגיע לה מעושקה: "אז תרצה הארץ את שבתתיה כל ימי השמה ואתם בארץ איביכם אז תשבת הארץ והרצת את שבתתיה" (כ"ו, לד). עליה להשלים כביכול את השמיטות שלא שבתה בהן.

מצוות היובל

מצוות היובל אף היא אינה רק צדק חברתי לאדם, אלא גם צדק לאדמה: "והארץ לא תמכר לצמחת כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי" (כ"ה, כג). והא בהא תליא. מצוות היובל והשמיטה אינן חלות

¹ יש אומרים ששביתה הארץ משמעותה שהאדמה תשבות גם מעבודתו של נוכרי. מהרש"ל בחכמת שלמה ב"מ צ ב ומנ"ח מצ' שכה. ויש אומרים שהחובה היא רק על האדם שלא יעבד את אדמתו. עיין **שבת הארץ** קונט"א אות א.

² סנהדרין לט, ע"א.

³ המב"ט, ועיין בהערה הבאה.

⁴ שו"ת אבקת רוכל כד.

בחו"ל אלא רק בארץ, משום שמקור הצדק החברתי אינו רק צורך אנושי. מקורו בצדק הא-לוקי, והתביעה לצדק זה קיימת רק בארץ ישראל הרגישה יותר לצדק. אדמת א"י אינה שייכת לאדם. ה' הוא הריבון האמיתי שלה, ומכוח ריבונותו מתחייב השוויון והצדק בין יושבי הארץ. בחו"ל תיתכן ריבונות אישית מוחלטת כפי שהיה נהוג בשלטון הפיאודלי באירופה, אולם ארץ ישראל אינה מכירה באפשרות כזאת.⁵ זו ארץ בת חורין ששום שלטון של בשר ודם לא יכול לחול עליה, וממילא היא מחייבת את חלוקתה הצודקת והשוויונית בין נוחליה ואוכלי פרותיה. ומכאן חובת הגאולה. הארץ היא התובעת את גאולתה: "ובכל ארץ אֶחָזְתְּכֶם גְּאֻלָּה תִּתְּנוּ לָאָרֶץ" (כ"ה, כד).

איסור הריבית

מכאן מובן הקשר שבין איסור הריבית למצוות הארץ: "את כסףך לא תתן לו בנשך ובמרבית לא תתן אכלך. אני ה' א-להיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לא-להים" (כ"ה, לז-לח). איסור הריבית מחייב אמנם רק את מי שמחויבים להלוות זה לזה בלא ריבית, דהיינו את נוחלי הארץ. אך מכיוון שלפי ההגדרות ההלכתיות מצווה התלויה בגוף נוהגת גם בחו"ל, ממילא חל איסור זה גם בגולה אולם שורשיו נעוצים עמוק באדמת ארץ ישראל, משום שהיא המחייבת והיוצרת את אחדות העם המתנחל בה.⁶ איסור זה הוזכר כהמשך להפקעת הבעלות מהפרות אחת לשבע שנים ולשמיטת הכספים החלה באותה שנה.⁷ התורה אינה מתערבת בשיטות כלכליות במשך כל השנים. רק בשנת השמיטה והיובל דורשת התורה להחזיר את המצב השוויוני לקדמותו. אם כי אין ספק שהשראתן של שתי מצוות אלו מפתחת רגישות מוסרית והתחשבות בזולת ביתר השנים. ומאלף הסברו של המהר"ל מפראג:

כאשר נכנסו ישראל לארץ היו ישראל עם אחד לגמרי, וראיה לזה שהרי כל זמן שישראל לא עברו הירדן ולא באו לארץ לא נעשו על הנסתר עד שעברו ונעשו ערבים זה בעד זה, ולא נעשו ישראל מחוברים להיות עם אחד לגמרי עד שבאו לארץ והיו ביחד בארץ, והיה להם מקום אחד הוא ארץ ישראל, וע"י ארץ ישראל הם עם אחד לגמרי, ולכך כתיב ג"כ להיות לכם לא-להים, כי יש להם א-ל אחד, ולפיכך את כסףך לא תתן בנשך ובמרבית לא תתן אכלך.⁸

ארץ ישראל היא המחייבת את אחדות העם, ולשם אחדותו של העם השוכן בארץ יש צורך בצמצום פערים חברתיים ובערבות הדדית חזקה.

אחדות ה' והעם

ההסבר לחובת האחדות בארץ הוא שהארץ דורשת מיושביה אמונה צרופה יותר באחדות ה'. לא הרי תביעת אמונה בחו"ל כתביעת האמונה בא"י. והדברים מבוארים ע"י הרמב"ן: והנה השם הנכבד יתברך א-להי הא-להים בכל העולם וא-להי ארץ ישראל שהיא נחלת ה'... וכן שנו בספרא (קדושים יא, יד), ולא תקיא הארץ אתכם וגו', ארץ ישראל אינה כשאר ארצות, אינה מקיימת עוברי עבירה. ובספרי (האזינו שטו) 'ואין עמו אל נכר' (דב' ל"ב, יב), שלא תהא רשות לאחד משרי האומות לבא לשלוט בכם, והוא מאמרם (כתובות קי): כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו א-לוה שנאמר (כ"ה, לח) 'לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לא-להים', ואומר (ש"א כ"ו, יט) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים (ויק' י"ח, כה).

התוצאה המתבקשת מאחדות ה' היא אחדות העם: אתה אחד ושםך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד – בארץ.

השכר והעונש

גם מערכת השכר והעונש היא ארצית ומוטלת על האדמה, רק השלכותיה נוגעות לאדם: "ונתנה הארץ יבולה... ונתתי שלום בארץ... והשבתי חיה רעה מן הארץ וחרב לא תעבר בארצכם" (ויק' כ"ו, ד-ו). ובמקביל בענישה: "ונתתי את שמיכם כברזל ואת ארצכם כנחשה. ותם לריק כחכם ולא תתן ארצכם את יבולה ועץ הארץ לא יתן פריו" (יט-כ). ובהמשך שם: "ונתתי את עריכם חרבה והשמותי את מקדשיכם... והשמתי אני את הארץ... והיתה ארצכם שממה ועריכם יהיו חרבה" (לא-לג).

⁵ עיין ר"ן נדרים כח, א.

⁶ עיין שו"ת אבני נזר יו"ד ככו שהסביר עפ"י את הדעה שאין ערבות למומר משום שאין לו חלק בארץ. ועי"ש שכתב זאת גם למאן דאמר שאסור להלוות למומר בריבית. ואולי י"ל שהסברו זה עולה דווקא יותר למאן דאמר שמותר להלוות למומר בריבית, עפ"י דברי המהר"ל שיובאו להלן ושעליהם מסתמך שם האבני נזר.

⁷ זו אמנם אינה מוזכרת כאן, אלא בספר דברים, אולם היא מתבקשת מכוח הפקעת הפרות מהחקלאים. הצדק מחייב שהחקלאים שאינם מתפרנסים מיבול אדמתם בשמיטה, ולווים כספים למחייתם, יזכו אף הם ליחס מקביל, להפקעת הלוואתם באותה שנה ולהפקעת הקרקע ביובל. הארץ מחייבת אפוא הגבלת הרכושנות הפרטית (סמי מכאן סוציאליזם וקפיטליזם).

⁸ נתיבות עולם א - נתיב הצדקה ו.

וכבר הערנו לעיל שהאדמה זקוקה לפיצוי על השמיטות שבוטלו בה: "כל ימי השמה תשבת את אשר לא שבתה בשבתותיכם בשבתכם עליה" (כ"ו, לה). וכשתבוא עת פקידה תיפקד גם הארץ בין אבות האומה הנפקדים. גם היא כמותם: "וזכרתי את בריתי יעקוב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכר והארץ אזכר (כ"ו, מב).

גאולת הארץ

הרעיון האמור בא לידי ביטוי עז ביחזקאל (ל"ו, ד-לו). הארץ היא נושא הגאולה בנבואתו. הוא פונה אליה ישירות ומדבר אליה משל הייתה בשר ודם. הארץ היא שנטמאה והיא שתטוהר, היא המואשמת והיא המזוכה, היא שחרבה והיא שתיבנה. הריה הם ששממו והם שיפרחו וישלחו את זרועותיהם לקבל את ישראל השבים מגלותם, כאם החובקת את בנה האובד:

כה אמר ה'... להרים ולגבעות לאפיקים ולגאות ולחרבות השממות ולערים הנעזבות... ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא. פי הנני אליכם ופניתי אליכם ונעבדתי ונזרעתם... ונושבו הערים והחרבות תבנינה... יען אמרים לכם אכלת אדם את ומשכלת גויך היית. לכן אדם לא תאכלי עוד וגוייך לא תשכלי עוד... וחרפת עמים לא תשאי עוד וגוייך לא תכשלי עוד נאם... ה'... והארץ הנשמה תעבד... הארץ הלזו הנשמה היתה כגן עדן והערים החרבות והנשמות והנהרסות בצורות ישבו... אני ה' בניתי הנהרסות נטעתי הנשמה, אני ה' דברתי ועשיתי.

הרב יעקב אריאל
הרב הראשי לרמת גן